

Rudolf Steiner

CHARAKTERISTICKÉ STRÁNKY NOVODOBÝCH DĚJINNÝCH SYMPTOMŮ

Poznali jsme některé ze symptomatických sil, které působí ve vývoji novodobých dějin. Samozřejmě jen některé. Vedlo by příliš daleko, kdybychom chtěli mluvit o všech silách, neboť těch je samozřejmě nekonečně mnoho, jakmile jdeme do podrobností. Avšak kdybychom chtěli mluvit i jen o těch nejdůležitějších, vedlo by to příliš daleko. Zdá se, že existuje přání, že bychom si měli ještě zvláště povšimnout speciálních impulsů symptomatického druhu. To se může stát někdy příště, takže pak některý den příští týden rád promluví speciálně o takových symptomech, které se zvláště vztahují na Švýcarsko. Pokusíme se zde tedy postavit před naši duši tablo švýcarských dějin, abychom i toto měli.

Dnes se však chceme pokusit dostat se alespoň o kousek dále z východisek, na něž jsme upřeli naši pozornost. Včera jsem vám ke konci podal obraz, byť i jen velmi skrovný, o tom, jak se jeden z nejvýznamnějších symptomů novějšího dějinného vývoje, socialismus, staví do vývoje novější doby. Pro mnoho lidí, kteří se snaží poznat skutečné motivy vývoje, převyšuje zář socialistického hnutí všechno, a nemohou se dobře dostat k tomu, aby vedle něho nechali platit ještě něco jiného. Nebyla tedy dostatečně intenzivně obrácena pozornost novější doby na velmi významný vliv něčeho, co je více skryto pohledu. Ani tam, kde byly skutečně hledány novější motivy, nebyla upřena pozornost na něco, co má duchovní ráz. Není-liž pravda, ony osobnosti, které ve smyslu toho, o čem jsme včera mluvili, novější vývoj většinou zaspali (zejména v průběhu 19. století a na jeho konci, a ve 20. století pak ještě více). Ony osobnosti, jež patří ke kruhům, které se málo zajímaly o impulsy, spočívající v dobovém vývoji, přicházejí již předem málo v úvahu, jestliže se ptáme: Jaké impulsy novějšího vývoje vstoupily lidem před oči? Historikové, pokud příslušeli ke starým stavům, se omezili na to, že zaznamenávali dále rodokmeny panovnických rodin, dějiny válek, nejvýše ještě něco, co se kolem těchto věcí událo. Byly ovšem psány i kulturní dějiny, ale tyto kulturní dějiny, řekl bych, od Buckleho až k Ratzelovi, ty se drží dosti daleko od skutečných hnacích sil. (Buckle zdůrazňoval ve svých „Dějínách civilizace v Anglii“ jednostranně vliv úpravy půdy, podnebí atd. na vývoj individuality národů.

„Anthropogeografie“ od Fr. Ratzla hájila toto stanovisko zčištěnější formou). Vedle všeho toho bylo v proletariátu mimořádně mnoho novějšího úsilí o vzdělání v tom směru, jež jsem včera charakterizoval, úsilí o vzdělání, které se dál a dál rozšiřovalo, které kladlo ony tři otázky, o nichž jsem včera mluvil. Ale uvnitř tohoto proletariátu nebylo žádné vůle nahlédnout do jemnějších souvislostí dějinného vývoje. A tak do dneška nevystoupil do popředí dostatečně silně dějinný, historický význam přírodovědeckého způsobu myšlení jako dějinný symptom.

Je přirozeně možné mluvit o přírodovědeckém způsobu myšlení, pokud jde o jeho obsah, je možné mluvit o něm ve spojitosti s přetvářením moderního myšlení. Je však důležité, abychom o něm mluvili i z tohoto hlediska, nakolik se tento přírodovědecký způsob myšlení stal symptomem jako ostatní symptomy, které jsem vám vyjmenoval: jako nacionální impuls, jako nahromadění neřešitelných politických problémů atd. Neboť vskutku se od počátku období duše vědomé přírodovědecký způsob myšlení v nejširších kruzích rozvíjel čím dále tím více. A je právě nesprávné domnívat se, že přírodovědecky myslí jen ti, kdo něco o přírodovědě vědí. To je zcela nesprávné. Opak je pravdou. Lidé, kteří jsou přírodovědci, myslí přírodovědecky tak, jak se dnes přírodovědecky myslí, protože velká většina civilizovaného lidstva je dnes tomuto směru nakloněna, protože se tak myslí i v nejvšednějším jednání. Protože tak myslí sedlák, když pracuje venku, dělník v továrně, když vykonává svou práci, finančník, když provádí svoje finanční transakce. Tam všude je přírodovědecké myšlení, a proto i věda sama přijala postupně toto přírodovědecké myšlení. Musíme proto věc, která v představách lidí v tomto směru stála na hlavě, postavit opět na nohy. Nesmíme hledět na způsob myšlení přírodovědců nebo dokonce monistických fantastů, nýbrž musíme dnes pohlédnout na způsob myšlení širokého publika. Neboť přírodověda netvoří postačující impuls k opozici proti římskokatolickému univerzálnímu impulsu. Ale všeobecné, směrem k přírodnímu řádu uspořádané myšlení civilizovaného lidstva, to tvoří impuls k opozici. A tento impuls jako symptom musíme pozorovat ve spojitosti s celým ostatním vývojem novodobého člověka.

Podívejte se, školní dějepis začíná obyčejně ze svého hlediska (které je hlavně bezmyšlenkovité) novověk objevením Ameriky, vynálezem střelného prachu, vynálezem knihtisku a podobnými věcmi. Kdo se však pustí do pozorování běhu novějších dějin, dojde, pokud jde o tyto symptomy (objevení Ameriky, vynález knihtisku atd.), k tomu, že

vlastně vyvádějí člověka sice ven do dalekého světa na objevné cesty, že staré vědění, které lidstvo mělo, nesmírně popularizují a rozšiřují, že však obsahový obraz evropské civilizace v nejbližších staletích po svém nástupu nějak podstatně nemění. Přijde na to, že staré politické impulsy, které se v různých zemích také regenerovaly, ale přesto zůstaly starými politickými v tom smyslu, jak jsem vám to rozvedl včera a především, že vůbec nebyly s to dosáhnout něco významného objevnými cestami. Daly nanejvýše možnost provádět dobovačná tažení v zemích, které byly objeveny, tak, jako se to dělalo dříve v jiných zemích. Dávaly možnost přinášet odtamtud zlato a tím dosahovat jistého obohacení. Dávaly možnost na poli knihtiskařského umění přitahovat čím dále tím více cenzurní poměry... Ale něco, co by bylo možno nazvat pronikavým impulsem, nedovedly staré politické síly vytáhnout z toho, co se obyčejně nechává platit jako začátek novějších dějin. Teprve ze spojení přírodovědeckého způsobu myšlení - když toto přírodovědecké myšlení dosáhlo jistých úspěchů - tím, co se tu objevilo jako vynálezy a objevy, aniž by novější přírodověda v tom již byla, nastalo to, co je v tomto směru skutečně významným, důležitým impulsem novější doby. Nelze si totiž myslet, že kolonizační snahy, pokud v novější době vycházely z nejrůznějších zemí, by se mohly uskutečnit bez moderních přírodovědeckých vymožeností, - a jen to, co přírodní věda přeměněná v techniku mohla vytvořit, vedlo k moderním kolonizačním snahám. Jen přírodovědecké výsledky mohly dobýt Zemi tak, jak musela být dobyta v průběhu moderních kolonizačních snah. A proto vidíme, jak tyto kolonizační snahy začínají doopravdy, v základě vzato, teprve v 18. století, když se přírodověda začala převádět do technických výsledků.

Tím ale začíná také věk strojů. Věk strojů začíná, když se přírodní věda přeměňuje v technické výsledky. A tím začíná nové období kolonizování, které poněkud rozprostírá svoje síly po celé Zemi. Tím začíná mimořádně důležitý impuls novodobého vývoje v duši vědomé. Neboť ten, kdo prohlédá poměry, jež zde přicházejí v úvahu, ví, že právě ony impulsy, které spočívají v kolonizování (v kolonizování obepínajícím celou Zemi), že ona hnutí a ony snahy přísluší právě věku duše vědomé. A tento věk duše vědomé, o němž víte, že bude mít konec v 3. tisíciletí a že přejde do období „duchovního já“, tento věk duše vědomé přinese po celé Zemi jinou konfiguraci lidstva. Tato konfigurace vzejde z kolonizačních snah. Není-liž pravda, věk duše vědomé našel takzvané civilizované, nejvyšší civilizované a zcela divoké lidi..., tak divoké, že se do jejich divokosti zamiloval Rousseau a vytýčil

celou teorii o ideálu divokého člověka. Toto celé diferencování lidí přestane v průběhu věku duše vědomé. Jak přestane, tím se v jednotlivostech přirozeně dnes nemůžeme zabývat. Ale patří k impulsům duše vědomé, že toto diferencování, pocházející ze starých dob, v podstatě zanikne.

Pak, když toto víme, postaví se nám do novodobých snah takové války, jako byla mezi severními a jižními státy Ameriky, teprve do správné souvislosti, a teprve pak, když se na tyto věci takto podíváme, když vezmeme zřetel na důležitost kolonizačních snah pro období duše vědomé, teprve pak získáme hlubší vhled do celého významu jednotlivých symptomů, které na tomto poli vystupují. A tyto snahy jsou nemyslitelné, jestliže by lidstvo nemyslelo přírodovědecky.

Nuže - přírodovědecky myslet... zde spočívá právě to, na co je opravdu nutno vzít zřetel, jestliže chceme jaksi z hlediska 5. poatlantského období, věku duše vědomé, vniknout do pravé skutečnosti lidského vývoje. Tento novější přírodovědecký způsob myšlení má tu zvláštnost (charakterizoval jsem to zde nyní dostatečně), že může ze skutečnosti zachytit jen mrtvý, strašidelný prvek, že všude přichází jen k mrtvému. Ujasněme si zcela tuto důležitou skutečnost. Novější přírodovědecký způsob myšlení usiluje od pozorování k experimentu. Ve všech oblastech se usiluje od pozorování k experimentu. Je důležitý rozdíl mezi pozorováním přírody a oním poznáním, které je dokazováno experimentem. Pozorování přírody, ať již v jakékoliv nuanci, bylo vlastní všem dobám. Ale když člověk pozoruje přírodu, je s ní spojen, vžívá se do ní, žije se životem přírody. Tu nastává to zvláštní, že soužití s přírodou jej jistým způsobem omamuje. Nelze současně žít s přírodou a zároveň poznávat v novějším smyslu duše vědomé. Nelze činit obojí, jako není možno současně bdít a spát. Chce-li člověk spoluprožívat přírodu, musí se dát jistým způsobem přírodou omámit. Proto, pohledte, nemůže také pozorování přírody vniknout do tajemství přírody, neboť když člověk pozoruje přírodu, je trochu uspáván, omamován. Tím vypadává tajemství přírody mimo obzor jeho poznávání. Jestliže chce vniknout do tajemství přírody, musí procitnout v nadmyslové oblasti.

Ale když je člověk omámen, nemůže dospět k duši vědomé. Proto novější přírodověda zcela instinktivně usiluje překonat poněmáhlu pozorování a získávat všechno experimentem. I na poli biologie a antropologie jsou tu snahy experimentovat. Ale jestliže někdo experimentuje, je při tom hlavní věcí, že experiment sestaví, že určuje

řád, podle něhož pozoruje. Jak jsou věci uspořádány, jestliže provádíme experimenty např. v embryologii - to není určováno přírodou, nýbrž je to určováno lidským intelektem, lidským rozumem, je to určováno tím, o čem jsem vám řekl, že se to od přírody vzdaluje, aby se to právě v člověku stalo vnitřním. Usmrcujeme přírodu, abychom seji naučili poznávat v experimentu. Ale jen to, co získáme experimentem, můžeme použít technicky. Poznání přírody se stává zralým pro technické použití teprve tehdy, když jeho uzrání bylo způsobeno oklikou přes experiment. Uvedení poznání přírody do sociálního života před tím, to není ještě technika. Bylo by dokonce barbarské mluvit o technice, kdybychom neměli co činit s čistým převedením experimentu do sociálního života nebo do věcí, které slouží sociálnímu řádu.

Potom však vnáší moderní lidstvo do sociálního řádu výsledky experimentální nauky jakožto techniku, jako to, co je mrtvý prvek. A to je to podstatné: mrtvé vnášíme do kolonizačních snah. Cosi mrtvé vnášíme, když pro náš průmysl budujeme stroje, ale nejen tehdy, nýbrž i když k těmto strojům přivádíme v jistém sociálním řádu dělníky. Cosi mrtvého vnášíme do našeho novějšího dějinného řádu, když vytváříme naše finanční hospodářství v malých nebo větších teritoriích. Cosi mrtvého vnášíme, chceme-li vybudovat sociální řád zcela podle vzoru moderní přírodovědy, jak to instinktivně činilo moderní lidstvo. Mrtvé vetváříme všude do lidského soužití, jestliže do tohoto lidského soužití vetváříme přírodovědu. Cosi mrtvého, co sebe sama usmrcuje.

To je jeden z nejdůležitějších symptomů. Můžeme se pustit do poctivých a čestných deklamací. Nemám nyní na mysli pouze rétorické deklamace, nýbrž právě poctivě míněné deklamace o velkých vymoženostech novější doby, o všem tom, co přírodní věda vytvořila, co vtělila do techniky a potom do sociálního řádu. Ale říkáme jen poloviční pravdu, když mluvíme o těchto vymoženostech. Lýto všechny vymoženosti mají totiž v sobě podstatné to, že vnášejí do života, do moderního života bezpodmínečně mrtvý prvek, který sám ze sebe není schopen vývoje. To největší, co bylo od 15. století zabudováno do vývoje moderního civilizovaného lidstva, je takové, že když je to přenecháno samo sobě, vede sebe samo k smrti. A tak tomu muselo být. Je možno předložit otázku: Jestliže moderní technika je jen zárodkem smrti, jímž také je a být musí, proč se tato moderní technika objevila?

Moderní technika se opravdu neobjevila v průběhu doby proto, aby předvedla lidem podívanou na stroje a průmysl, nýbrž moderní technika

se objevila ze zcela jiné příčiny. Objevila se právě pro svůj charakter vedoucí k smrti, protože jen tehdy, když je člověk postaven do mrtvé, mechanické kultury, může pomocí opačného výkyvu vyvíjet duši vědomou. Pokud byl člověk postaven do soužití s přírodou, aniž byly do toho postaveny stroje, potud se klonil k určitému sugestivnímu jednání, protože byl do jistého stupně omámen. Člověk se nemohl postavit zcela sám na sebe (*na vlastní nohy*), dokud ještě nebyl postaven do působení smrti. Na sebe sama postavené vědomí a smrt přinášející prvek jsou navzájem úzce spřízněny. To jsem se vám pokusil nejrůznější formou vysvětlit. Pokusil jsem se vám objasnit člověka: jestliže máte představy a poznáváte, není to spojeno s pučícími, rašícími silami člověka, nýbrž právě s odbouráváním organismu. Pokusil jsem se ujasnit lidem, že to jsou involutivní (*zpětné*) procesy organismu, že to jsou procesy odbourávání a smrti, které nás činí schopnými myslet v sebevědomém smyslu. Kdybychom nemohli v sobě vyvíjet mozkový hlad, to znamená odbourávací, rozkladné procesy, nemohli bychom být chytrými lidmi, nýbrž jen vrávorajícími, spícími, snícími lidmi. Chytrými lidmi jsme jen vlivem odbourávacích procesů v našem mozku. A věk duše vědomé musel dát člověku příležitost, aby měl odbourávání ve svém okolním prostředí. Moderní, sebe-vědomé myšlení se nestalo veliké tím, že sem byly vneseny vzkvétající životní procesy, nýbrž sebe-vědomé myšlení, právě to nejvnitřnější v člověku, se stalo veliké tím, že byly do tohoto života postaveny smrtící procesy v moderní technice, v moderním průmyslu, v moderním finančnictví. Neboť to vyžadoval tento život duše vědomé.

To se ukazuje též v jiných oblastech. Vezměte samy ty impulsy, které jsme pozorovali. Počneme v Anglii, kde jsme viděli, jak se po staletí vytváří parlamentarismus jako určitá nuance toho, jak se chce realizovat osobnost stojící na vlastních nohou. Není-liž pravda, osobnost se chce emancipovat, chce se postavit sama na sebe. To však znamená: Tím, že se chce současně stát sociální osobností, chce se uplatnit jako osobnost. Parlamentarismus je jen cestou, aby se mohla uplatnit jako osobnost. Ale jakmile se ten, kdo se účastní parlamentarismu, angažuje, ničí svoji osobnost (*vzdává se své vůle*) v okamžiku, kdy ze své vůle hlasuje. A studujete-li to správně, neznamená dozrávání parlamentarismu v anglických dějinách ve staletích od občanských válek v 15. století nic jiného nežli toto. Ve výchozím bodě tohoto parlamentárního života, tohoto k parlamentarismu směřujícího života, spatřujeme stavy, nejrůznější

stavy. Tyto stavy nechce parlamentarismus uplatňovat pouze jako stavy, ale jako votum (*aby byly vyjádřením neosobního názoru hlasováním*). Tyto stavy chtějí mluvit a chtějí se uplatňovat jako stavy. Nuže, mluvit mohli. Ale ti lidé nejsou spokojeni s mluvením a dorozumíváním se, nýbrž chtějí pak hlasovat. Tím, že hlasujeme, tím, že řeč dovršujeme hlasováním, tím usmrcujeme to, co žije v duši, pokud se ještě mluví. A tak se každé parlamentarizování stává absolutním znivelizováním lidstva. Tento proces počíná uplatňováním osobnosti a končí vymazáním osobnosti. Není žádné jiné možnosti na tomto poli, nežli že tendence parlamentarismu vyrůstá z uplatňování osobnosti a končí vymazáním osobnosti. Je to proces, jako lidský život sám. Počíná zrozením a končí smrtí. Jenže u člověka jsou tyto dva body (**zrození a smrt**) od sebe odděleny v čase. V historickém dění zasahuje jedno bezprostředně do druhého, smrt a zrození jsou navzájem promíšeny (*jeden umírá, druhý se rodí, atp.*). To je to, nač musíme brát zřetel.

Neberte, prosím řečené, jako příčinu kritiky parlamentarismu. Neboť kdybyste to chápali jako příčinu kritiky parlamentarismu, pak byste mi podsouvali, že jsem řekl: To, že se člověk rodí, nemá smysl, neboť opět umírá... tedy protože umírá, nemá smysl se rodit. Tuto pošetilost bychom neměli světu přisuzovat. - Proto mi, prosím nepodsouvejte, ani že jsem řekl: Parlamentarismus je nesmysl, protože se rodí z osobnosti, z jejíhož impulsu vychází, - a kterou vzápětí ničí (*potlačuje*). Stavím tento parlamentarismus jen rétoricky do bezprostředního života. Stavím jej do toho, co je vlastní všemu živému. Stavím jej do zrození a smrti. A ukazuji jej tudíž právě jako něco, co patří ke skutečnosti. Ukazuji vám tím však též to charakteristické, co je ve všech vnějších jevech toho druhu ve věku duše vědomé. Neboť všechny tyto jevy stojí v tomto věku duše vědomé. Všechny stojí v tomto znamení zrození a smrti, které jsem právě nyní uvedl.

A nekonečně často bylo vysloveno v malých kruzích okultních lóží anglicky mluvícího světa, pokud byli členové mezi sebou: Nepoučujme svět o tajemství zrození a smrti! Neboť podáme-li toto vysvětlení o tajemství zrození a smrti, podáme tím vysvětlení o nynějším věku. Předali bychom lidem vědění, které nechceme dát z ruky.

Proto bylo uplatňováno jako první zásada: Nemluvit ve vnějším životě o tajemství zrození a smrti (že toto vězí ve všem, a sice především v historických jevech). Neboť tím se modernímu životu vtiskuje tragická pečeť. Tento moderní život je postupně donucován k něčemu, k čemu se vůbec tak snadno nechce dát nutit: tento moderní

život je nucen odvracet pohled od výsledků práce a přihlížet k práci samotné. Člověk musí mít radost z práce, tím, že si řekne: Co je v tomto věku možno na vnějších věcech prací si vydobýt, vydobývá si člověk pro smrt a nikoli pro zrození. A nechce-li člověk pracovat pro smrt, tak nemůže v moderním smyslu pracovat, - neboť v moderním věku musí pracovat pomocí strojů (**strojově**). A kdo to nechce, chce prostě vést nazpět do dřívějších věků.

Můžeme pak studovat francouzské dějiny, jak se tu činí pokus usměrňovat emancipaci osobnosti směrem dovnitř. Vede to k onomu strašnému odstranění osobnosti, jež ukazuje konečná epizoda revoluce a nastoupení napoleonismu. A pozorujeme-li věc dokonce v Itálii? Odkud čerpala novější Itálie onu impulsivní sílu, se kterou se uplatňoval nacionální prvek až k takzvanému „sacro egoismo“, až ke „svátému egoismu“? Odkud čerpala nová Itálie tuto sílu? Věci, které jsou základem jevů ve světě, ty je často nutno hledat v hlubinách. Tato síla celé novější Itálie je (jděme nazpět až k onou důležitému časovému bodu, který se nachází před nástupem věku duše vědomé) čerpána ve všech svých stránkách z toho, co italské bytosti vstúpilo římské papežství. Římské papežství ukázalo svůj význam pro Itálii právě tím, že svoji podstatu vlévalo po kapkách do italské duše. A z toho vzešlo, jako se zhusta stává učedníkovi čarodějství, to, co nebylo chtěno: odvrácení se od papežství samého se vši intenzitou v moderní Itálii. Zde vidíte nejlépe, jak se samo se sebou sráží to, oč je usilováno, a co se tím současně samo ruší. Nikoli myšlenky, ale zcela jistě síly citění a síly nadšení, i ty, které vězely v Garibaldim, to jsou zbytky starého katolického nadšení. Ale tím, že se obrátily, obrátily se proti katolicismu.

Lidé porozumí svému vlastnímu dnešnímu věku jen tehdy, jestliže tyto věci zachytí v pravé souvislosti. Řekl jsem vám: V Evropě se odehrávají ony různé symptomatické události, které jsem postavil před vaši duši. Jakoby v pozadí je na Východě ruský útvar stmelžený ze zbytků byzantsko-náboženské struktury, z normansko-slovanského pokrevního impulsu, z asiatismu, jak se nejrůznějším způsobem rozlil po východní Evropě. Ale tato trojnost je neproduktivní, není ničím, co by vzcházelo z ruské duše samé. Tato trojnost je také tím, co nemá vztah k tomu, co žije v ruské duši.

Který je největší, ze všech největší myslitelný protiklad k emancipaci osobnosti? Byzantismus. Existuje veliká osobnost v novější době, která je podceňována. Je to Pobědonoscev, který byl významným člověkem, ale člověkem, který v sobě nosil zcela byzantský prvek. Byl člověkem,

který mohl chtít jen opak toho, co chce věk duše vědomé a co přirozeným způsobem z člověka vzhází. Bylo by možno si myslet, že by se byzantský prvek v ruské ortodoxii dokonce ještě intenzivněji dále rozšířil, že by tato smrt všeho osob- ně-individuálního vše osobně individuální odstranila... nebylo by z toho vzešlo přece jen nic jiného, nežli nejsilnější nutkání k emancipaci osobnosti. Můžete pročitat novější ruské dějiny... Jestliže v těchto novějších ruských dějinách nečtete to, co se odehrává tak, že zaznamenávání toho je stále zakazováno, pak nemáte to, co je vlastními ruskými dějinami. Jestliže však v ruských dějinách čtete to, co vládnoucí držitelé moci dosud dovolili zaznamenat jako dějiny, pak máte všechno to, co jako smrt přinášející prvek se rozšiřuje v ruském životě. Zde se to projevuje nejcharakterističtěji, protože budoucnost nejvíce spočívá v ruském životě. Protože zárodky pro vývoj „duchovního já“ spočívají přímo v ruském životě, je to, co do nynějška zevně vystoupilo ve věku duše vědomé, něčím, co přináší smrt, co zavání pouhým rozkladem (*zánikem*). Je to však něco, co tu muselo být právě proto, že to, co se chce vyvinout jako duchovní život, potřebuje základ smrti.

To musíme nahlédnout pro vývoj věku duše vědomé, jinak nikdy nevnikneme do skutečných potřeb přítomné doby. Nebudeme také s to utvořit si obraz o tom, co se tak ničivě rozprostřelo nad lidstvem, jestliže nebudeme vědět, že v těchto posledních čtyřech letech se jen jakoby ve velkém resumé shrnuje to, co bylo nad lidským životem rozprostřeno jako smrt od počátku věku duše vědomé.

Je charakteristické, že právě podstata smrti, kterou má přírodovědecký způsob myšlení, působila pozoruhodným způsobem u jedné z nejproročtějších osobností novější doby. Vždy hodna k zamyšlení bude tu vždy stát v novějším dějinném vývoji následující malá symptomatická událost: Roku 1830 ve Výmaru navštívil Goetha Soret. Goethe jej přijímá s jistým rozčilením. Mínil rozčilení ve způsobu chování, nikoli snad ve vášnivém rozčilení. Řekne: Nyní sem konečně vpadlo toto hnutí, všechno je v plamenech! A ještě několik jiných vět řekne Goethe, takže se Soret domníval, že Goethe mluví o revoluci, jež vypukla v Paříži roku 1830 a v tomto smyslu také odpověděl. Ale Goethe vůbec nemluvil o revoluci. Řekl: Ach, to nemám vůbec na mysli, to pro mne není nikterak zvlášť důležité. Naproti tomu je důležité to, co je v akademii v Paříži projednáváno mezi Cuvierem a Goeffroyem de Saint-Hilaire. Cuvier, zástupce starého přírodního názoru, onoho přírodního názoru, který jen staví živé bytosti vedle sebe, právě onoho

přírodního názoru, který především vchází do techniky. Geoffroy de Saint-Hilaire, ten, který vnáší život do celkového průběhu samotného života. V Geoffroyovi de Saint-Hilaire viděl Goethe vůdce přírodovědeckého myšlení novější doby, které již nechce být přírodovědecké pouze ve smyslu Koperníka, Keplera, Galileiho. Zástupcem onoho věku (*Koperník aťd.*) je Cuvier. Naproti tomu je Geoffroy de Saint-Hilaire zástupcem onoho přírodovědeckého nazírání, které vnáší pohyblivost života samého do přírody. Proto viděl Goethe vzcházení zcela nového věku, v němž si Geoffroy de Saint-Hilaire ve svých myšlenkách připravil přírodovědecké myšlení, které, jestliže se skutečně vyvine, musí přejít do nadsmyslového vysvětlení přírody, které ani nemůže jinak, nežli přejít nakonec do nadsmyslových, jasnovidných poznatků. V tom viděl Goethe revoluci z roku 1830, nikoli v tom, co se v Paříži odehrávalo politicky. V tom se Goethe ukázal jako jeden z nejmohutnějších prorockých duchů své doby. Dokázal, že cítil a vnímal, oč v této novější době jde.

Člověk musí mít v této novější době odvahu skutečně nahlédnout hlouběji do poměrů. Této odvahy neměli ve starých dobách lidé ještě zapotřebí. Je nutno mít odvahu nahlédnout do poměrů dění hlouběji, neboť se stává důležité, aby se duše vědomá mohla vyvíjet. Ano, v dřívějších obdobích nebyl vývoj této duše vědomé ještě důležitý. Protože duše vědomá se právě v tomto věku stává něčím významným, musí se odehrávat v bdělosti všechno, co člověk vyvíjí pro sociální život, nemůže proto vnášet do sociálního života staré instinkty. A nemůže vnášet do sociálního života jen to, co je výsledkem přírodovědy, neboť je to mrtvý prvek a nemůže život oživit, může jen prolnout život mrtvými produkty a může zavést do takových ničivých věcí, jaké přinesly se sebou sráží to, oč je usilováno, a co se tím současně samo ruší. Nikoli myšlenky, ale zcela jistě síly citění a síly nadšení, i ty, které vězely v Garibaldi, to jsou zbytky starého katolického nadšení. Ale tím, že se obrátily, obrátily se proti katolicismu.

Lidé porozumí svému vlastnímu dnešnímu věku jen tehdy, jestliže tyto věci zachytí v pravé souvislosti. Řekl jsem vám: V Evropě se odehrávají ony různé symptomatické události, které jsem postavil před vaši duši. Jakoby v pozadí je na Východě ruský útvar stmelený ze zbytků byzantsko-náboženské struktury, z normansko-slovanského pokrevního impulsu, z asiatismu, jak se nejrůznější způsobem rozlil po východní Evropě. Ale tato trojnost je neproduktivní, není ničím, co by vzcházelo z ruské duše samé. Tato trojnost je také tím, co nemá vztah k

tomu, co žije v ruské duši.

Který je největší, ze všech největší myslitelný protiklad k emancipaci osobnosti? Byzantismus. Existuje veliká osobnost v novější době, která je podceňována. Je to Pobědonoscev, který byl významným člověkem, ale člověkem, který v sobě nosil zcela byzantský prvek. Byl člověkem, který mohl chtít jen opak toho, co chce věk duše vědomé a co přirozeným způsobem z člověka vzhází. Bylo by možno si myslet, že by se byzantský prvek v ruské ortodoxii dokonce ještě intenzivněji dále rozšířil, že by tato smrt všeho osob- ně-individuálního vše osobně individuální odstranila... nebylo by z toho vzešlo přece jen nic jiného, nežli nejsilnější nutkání k emancipaci osobnosti. Můžete pročítat novější ruské dějiny... Jestliže v těchto novějších ruských dějinách nečtete to, co se odehrává tak, že zaznamenávání toho je stále zakazováno, pak nemáte to, co je vlastními ruskými dějinami. Jestliže však v ruských dějinách čtete to, co vládnoucí držitelé moci dosud dovolili zaznamenat jako dějiny, pak máte všechno to, co jako smrt přinášející prvek se rozšiřuje v ruském životě. Zde se to projevuje nejcharakterističtěji, protože budoucnost nejvíce spočívá v ruském životě. Protože zárodky pro vývoj „duchovního já“ spočívají přímo v ruském životě, je to, co do nynějška zevně vystoupilo ve věku duše vědomé, něčím, co přináší smrt, co zavání pouhým rozkladem (*zánikem*). Je to však něco, co tu muselo být právě proto, že to, co se chce vyvinout jako duchovní život, potřebuje základ smrti.

To musíme nahlédnout pro vývoj věku duše vědomé, jinak nikdy nevnikneme do skutečných potřeb přítomné doby. Nebudeme také s to utvořit si obraz o tom, co se tak ničivě rozprostřelo nad lidstvem, jestliže nebudeme vědět, že v těchto posledních čtyřech letech se jen jakoby ve velikém resumé shrnuje to, co bylo nad lidským životem rozprostřeno jako smrt od počátku věku duše vědomé.

Je charakteristické, že právě podstata smrti, kterou má přírodovědecký způsob myšlení, působila pozoruhodným způsobem u jedné z nejproročtějších osobností novější doby. Vždy hodna k zamyšlení bude tu vždy stát v novějším dějinném vývoji následující malá symptomatická událost: Roku 1830 ve Výmaru navštívil Goetha Soret. Goethe jej přijímá s jistým rozčilením. Mínil rozčilení ve způsobu chování, nikoli snad ve vášnivém rozčilení. Řekne: Nyní sem konečně vpadlo toto hnutí, všechno je v plamenech! A ještě několik jiných vět řekne Goethe, takže se Soret domníval, že Goethe mluví o revoluci, jež vypukla v Paříži roku 1830 a v tomto smyslu také odpověděl. Ale

Goethe vůbec nemluvil o revoluci. Řekl: Ach, to nemám vůbec na mysli, to pro mne není nikterak zvlášť důležité. Naproti tomu je důležité to, co je v akademii v Paříži projednáváno mezi Cuvierem a Geoffroyem de Saint-Hilaire. Cuvier, zástupce starého přírodního názoru, onoho přírodního názoru, který jen staví živé bytosti vedle sebe, právě onoho přírodního názoru, který především vchází do techniky. Geoffroy de Saint-Hilaire, ten, který vnáší život do celkového průběhu samotného života. V Geoffroyovi de Saint-Hilaire viděl Goethe vůdce přírodovědeckého myšlení novější doby, které již nechce být přírodovědecké pouze ve smyslu Koperníka, Keplera, Galileiho. Zástupcem onoho věku (*Koperník atd.*) je Cuvier. Naproti tomu je Geoffroy de Saint-Hilaire zástupcem onoho přírodovědeckého nazírání, které vnáší pohyblivost života samého do přírody. Proto viděl Goethe vzcházení zcela nového věku, v němž si Geoffroy de Saint-Hilaire ve svých myšlenkách připravil přírodovědecké myšlení, které, jestliže se skutečně vyvine, musí přejít do nadsmyslového vysvětlení přírody, které ani nemůže jinak, nežli přejít nakonec do nadsmyslových, jasnovidných poznatků. V tom viděl Goethe revoluci z roku 1830, nikoli v tom, co se v Paříži odehrávalo politicky. V tom se Goethe ukázal jako jeden z nejmohutnějších prorockých duchů své doby. Dokázal, že cítil a vnímal, oč v této novější době jde.

Člověk musí mít v této novější době odvalu skutečně nahlédnout hlouběji do poměrů. Této odvahu neměli ve starých dobách lidé ještě zapotřebí. Je nutno mít odvalu nahlédnout do poměrů dění hlouběji, neboť se stává důležité, aby se duše vědomá mohla vyvíjet. Ano, v dřívějších obdobích nebyl vývoj této duše vědomé ještě důležitý. Protože duše vědomá se právě v tomto věku stává něčím významným, musí se odehrávat v bdělosti všechno, co člověk vyvíjí pro sociální život, nemůže proto vnášet do sociálního života staré instinkty. A nemůže vnášet do sociálního života jen to, co je výsledkem přírodovědy, neboť je to mrtvý prvek a nemůže život oživit, může jen prolnout život mrtvými produkty a může zavést do takových ničivých věcí, jaké přinesly poslední čtyři roky (**1914-1918**). Neboť v tomto období se stává důležitým následující:

Není-liž pravda, lidé musí také spát. Když bdí, mají svoji obyčejnou svobodnou vůli... ano, té mohou použít ke všeličemu, čeho se jim dostává ahri-mansko-luciferskou cestou, aby vyvinuli řídicí síly. Ale, když usnou, pak přestává tato svobodná, tak zvaná svobodná vůle. Pak lidé myslí, aniž by to věděli,- ale není to méně účinné, - pak lidé

rozhodně také myslí. Člověk nepřestává myslet, když usne. Myslí, až do procitnutí. Člověk to jen zapomíná v okamžiku, kdy procitne. Proto neví, jakou mohutnou sílu mají ony myšlenky, které do lidské duše působí od usnutí do procitnutí. Pomysleme však, že pro věk duše vědomé bohové opustili lidskou duši během spánku. V dřívějších obdobích vkapávali bohové od usnutí do procitnutí do duše to, co chtěli. Člověk by se nebyl stal svobodným, kdyby to dále vkapávali. Tím však - od usnutí do procitnutí - je člověk přístupný všem možným jiným vlivům. Ano, můžeme z nouze bdít a z nouze žít s přírodovědou, ale nemůžeme s ní a s tím, co z ní vyplývá, ani spát, ani umírat. Neboť přírodovědecky myslet může člověk jen od procitnutí do usnutí. V okamžiku, kdy usnete, kdy jste ve spánku, má přírodovědecké myšlení asi tolik smyslu, jako kdybyste v zemi, kde nikdo francouzský nedovede, mluvili všude francouzsky. Zde má význam jen ta řeč, kterou si člověk osvojí nadsmyslovým poznáním, přicházejícím z nadsmyslového světa. Nadsmyslové poznání musí nastoupit na místo toho, co dříve bohové vštěpovali do instinktů. To je smyslem věku duše vědomé, že člověk musí vystoupit k nadsmyslovým impulsům a proniknout k poznání. Domnívají-li se lidé, že všechno to, co tento věk přinesl a ještě přinese bez nadsmyslových impulsů, je něčím živoucím a nikoli něčím smrtonosným, oddávají se stejné iluzi, jako kdyby se domnívali, že nějaká žena moderní doby by mohla родit, aniž by počala. Žena moderní doby zůstane neplodnou a zemře bez potomstva, jestliže nepočala. Moderní kultura, jak se vyvinula ve věku přírodovědy od počátku 15. století, právě v největších vymoženostech moderní doby zůstává sterilní a neplodnou, jestliže nebude oplodňována impulsy z nadsmyslového světa. Smrtí se musí stát všechno to, co není od nynějška oplodněno nadsmyslovým světem. Zaveďte v tomto věku duše vědomé demokracii, parlamentarismus, techniku, moderní peněžnictví, moderní průmysl, zaveďte nacionální princip na celém světě, zaveďte všechna ta hlediska, která dnes lidé kladou za základ tomu, co nazývají novým řádem světa a o čem mluví jako opilí, kteří nevědí, o čem mluví, - podporujete tím smrt, ne- chcete-li to všechno oplodnit impulsy nadsmyslového světa. Teprve pak má to, co musíme vytvářet (co přináší smrt ve všech odvětvích), nějakou hodnotu, jestliže to dovedeme oplodnit poznatky z nadsmyslového světa. Přináší to lidstvu jen smrt, jestliže to nedovedeme oplodnit impulsy nadsmyslového světa.

Pochopíme-li to jen v plné vážnosti, pozvedáme se k následující

myšlenky (právě z určitého symptomatologického pozorovacího hlediska novější doby): Zde se do lidského vývoje od 15. století staví ony věci, které lidstvo zaznamenává jako největší vymoženost: moderní přírodověda, moderní sociologie, moderní technický život, moderní průmyslový život, moderní finanční život... Ty se staví do vývoje... Přinášejí smrt, nejsou-li oplodněny nadsmyslovým světem. Jsou schopny přivést lidstvo dále tam, kam jít musí, jedině když budou oplodněny nadsmyslovými impulsy. Pak jsou dobré. Nejsou dobré samy o sobě. Nic není dobré samo o sobě z toho, co moderní lidstvo v jisté zpupnosti a pýše vytyčuje jako svoje největší vymoženosti. Stane se to dobrým teprve tehdy, až to bude produchovněno.

To není nauka, která je před vás stavěna libovolným způsobem, nýbrž je to nauka, která, když pozorujeme moderní dějinný vývoj symptomatologicky, sama vyplyne z tohoto moderního dějinného vývoje. A nadešla doba, kdy musíme vyvíjet vědomí. Ale musíme též vědět, co od tohoto vědomí smíme očekávat. V okamžiku, kdy chceme být, byť i jen vnitřně nevědomě, dogmatiky, nemůžeme vědomí vyvíjet. Proto musím stále znovu, jako jsem to teprve před krátkou dobou před vámi vytýčil, stále znovu musím připomínat takové věci, jako je tato: Měl jsem kdysi v jednom městě přednášky o bibli a moudrosti. Na přednášce byli také dva katoličtí duchovní (většina z vás již tento malý fakt zná). A ti, protože jsem neřekl nic zvláštního, na co by mohl katolický duchovní zaútočit, a protože to nebyli zrovna jezuité, kteří pečlivě všechno studují a kteří mají za úkol strkat do všeho svůj nos, nýbrž průměrní faráři, ti přišli ke mně se slovy: Ano, my máme očistec, vy mluvíte také o takové době zkoušek po smrti. My máme ráj. Vy mluvíte o prožívání ducha, a nemůžeme vlastně proti vaší věci, pokud jde o obsah, mít mnoho námitek. - Měli by již dost námitek, kdyby do věci dále vnikli, ale v jedné přednášce to samozřejmě nenašli. Potom dále řekli: Víte, rozdíl je v tom: Jak mluvíte vy, tak mluvíte jen k jisté vrstvě obyvatelstva, která si k tomu vytvořila předpoklady, která si osvojila jisté vzdělání, jisté představy. A my mluvíme ke všem lidem. Protože nacházíme právě slova pro všechny lidi. A to je také správné: Mluvit pro všechny lidi! - Na to jsem jim řekl: „Důstojnosti - (samozřejmě, katolický duchovní se oslovuje „důstojnosti“, já jsem vždy pro zachování vnějšího titulování) - pohledte, nezáleží na tom, co nyní říkáte. Nechci nikterak pochybovat o tom, že věříte, že mluvíte ke všem lidem, - že se domníváte, že můžete svou řeč zaměřit tak, abyste mluvil ke všem lidem. Ale to je subjektivní mínění, že ano? To je to, co člověk zpravidla má, aby vůbec svoji řeč ospravedlnil

sám před sebou. Ale nezáleží na tom, zda máme či nemáme tuto víru, že mluvíme pro všechny lidi, nýbrž záleží na skutečnostech. A táži se vás nyní teoreticky logicky: Jaké jsou důvody, proč bych já neměl mluvit pro všechny lidi, zatím co vy pro všechny lidi mluvíte?... Zde bychom našli přirozeně nekonečně mnoho, co by mluvilo pro vás. Ale táži se na skutečnosti. Přicházejí k vám ještě dnes do kostela všichni lidé, o nichž se domníváte, že k nim můžete mluvit? Podívejte, to je skutečnost.“ - Na to nemohli přirozeně říci, že k nim do kostela přicházejí ještě dnes všichni lidé! - Řekl jsem: „Vidíte, a já počítám se skutečností, já mluvím pro ty, kteří zůstávají venku, kteří však mají také právo být přivedeni ke Kristu. Pro ty mluvím. Vidím, že zde existují lidé, kteří chtějí věc slyšet tak a tak. To je skutečnost. A na této skutečnosti záleží, a vůbec nezáleží na subjektivních míněních.“

Zdravé je především to, abychom se učili vytvářet si náhled ze skutečnosti, nikoli ze své subjektivity. Neboť nic není nebezpečnější, nežli se právě ve věku duše vědomé oddávat subjektivním postojům, libovat si v nich. Chce- me-li vyvinout duši vědomou, nesmíme zůstat v nevědomí dogmatiky, nýbrž musíme si všechno to, co činíme hnacím ústrojím našeho jednání a myšlení, dát diktovat světem skutečností. Na tom záleží. A v tom spočívá podstatný boj v novější době pod povrchem dějinného vývoje, podstatný boj mezi přijímáním toho, co je považováno za správné, a mezi diktátem skutečností. A u pozorování dějin se to stává mimořádně důležité. Neboť nikdy nebudeme pozorovat dějiny správně, jestliže je nebudeme současně poznávat jako velikého, skutečného učitele. Potom však nesmíme vnášet do dějin skutečnosti nic podle toho, jaké je chceme mít, nýbrž musíme být s to dát skutečně dějinám hovořit. V posledních čtyřech letech jsme se mnohému odnaučili po celém světě, právě pokud jde o to - dát mluvit dějinám. Dnes již sotva někde někdy mluví nějakým způsobem skutečnost, ale to, co je za skutečnost pokládáno. Nuže, ještě dlouho tomu bude tak, že se lidé nenaučí dát mluvit skutečností, ale právě tak dlouho nedosáhneme oné síly, která skutečně lidstvo vyvede k nezaujatému chápání skutečnosti. A právě ve věku duše vědomé záleží ve všech oborech života na nezaujatém pojmání skutečnosti.

Čeho je zapotřebí (smím-li to ještě připojit), jestliže chceme takto ze symptomů dějin proniknout ponenáhlu (budeme o tom ještě mluvit v příštích přednáškách) ke skutečnosti?

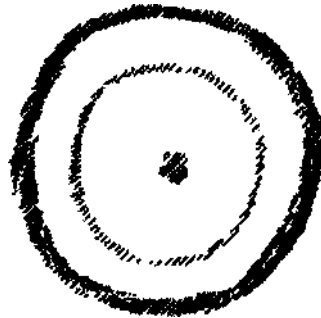
Je zapotřebí, abychom právě v tomto věku byli s to pohlížet na to, co přichází z nadsmyslového světa, co dává člověku opět produktivitu.

Neboť odumírání produktivity jsme viděli jako nejcharakterističtější rys ve všech jevech. Člověk musí otevřít svoje smysly nadsmyslovému světu, aby do jeho já mohlo vejít to, co připravuje jeho „duchovní já“, jinak by si cestu k „duchovnímu já“ úplně odřízl. To znamená, že člověk se musí seznámit s čistým duchovnem, s tím, co může vejít jaksí jen do centra jeho duševna. Bude-li někdy ochoten nahlédnout do tohoto centra svého duševna rozumným symptomatologickým pozorováním dějin, pak bude též ochoten nezaujatěji pozorovat to, co nyní není středem, ale okrajovou oblastí.

Člověk je již takový, že má tento předpoklad: duševní centrum a vnější periferii (viz obr.). Tím, že člověk stále více vniká do sebe duševně-duchovně, dospívá k duševnímu centru. V tomto centru musí přijímat ony impulsy, které jsem vám charakterizoval jako historické. Bude stále usilovat po něčem duchovnějším a duchovnějším, jestliže bude chtít poznávat dějinnou skutečnost. Za to však obdrží též smysl pro usilování směrem k periferii, k opačnému pólu. Obdrží smysl pro to, co usiluje k periferii, pro svoji tělesnost. Musí-li dějiny najít cestu směrem do nitra (jak jsem to vyznačil pomocí symptomatologie), tak musí např. lékařství a hygiena a zdravotní péče najít cestu k symptomatologii směrem navenek, ke kosmickým rytům.

Právě tak, jako nepronikají novější dějiny ke skutečnostem, právě tak neproniká novodobé lékařství, novodobá zdravotní péče, novodobá hygiena k symptomům směrem navenek. A zdůrazňoval jsem stále znovu:

Jednotlivec nemůže jednotlivci pomoci, kdyby i sebedůkladněji věci prohlédal, protože jde o to, že dnes právě tyto věci jsou v rukou těch, kteří jdou nesprávným směrem. Tyto věci musí být skutečně dány do zodpovědnosti těch, kteří jdou správným směrem k cíli. To, o čem jde, je (jistě, vnější skutečnosti jsou právě tak pravdivé, jako je pravdivé) nu, třeba to, že Jakub I. vypadal tak nebo tak, jak jsem vám to charakterizoval. Tak jsou

přirozeně pravdivé i vnější skutečnosti, že ten nebo onen druh bacilů má co činit, řekněme, s chřipkou, která je nyní tak rozšířena. Ale jestliže je pravdou, že např. pro šíření jedné určité epidemické nemoci jsou nositeli choroby krysy (chci nyní vzít jen tuto myšlenku), pak nelze přesto říci, že tato nemoc pochází od krys, nýbrž vždy tu byly představy, že krysy tuto nemoc rozšiřují. Samy o sobě nemají bacily s nemocí ve skutečnosti nic společného. To, oč při takových věcech jde, je, že právě tak, jako máme za symptomy dějin co činit s duchovně-duševními zážitky, tak máme za symptomy vnější tělesnosti co činit s kosmologickými událostmi. U jiných věcí je tomu přirozeně opět jinak, že ano! Co je v takovém případě obzvláště důležité, je rytmický chod kosmických událostí. Ten je nutno studovat. Musí být kladena otázka: V jaké kosmické konstelaci jsme žili, jestliže se v 90-tých letech objevila dnešní chřipka v mírnější formě působení? V jaké konstelaci kosmické povahy žijeme nyní? Jak se uskutečňuje kosmický rytmus, jestliže tehdejší chřipka vystupuje nyní v poněkud tvrdší formě působení?

Tak jako musí být hledán rytmus za řadou historických symptomů, tak musí být hledán jistý rytmus za objevením se jistých epidemických chorob.

Existují na Zemi krajiny... stačí zapálit jen kus papíru, a od země jdou vzhůru všechny možné páry: jsou to (*siřné*) krajiny Solfatari v Itálii. To vám dokazuje, že můžete něco provést na Zemi, a Země vám v souvislosti přírodních působení vysílá tyto věci vzhůru. Ano, pokládáte za možné, že se na Slunci něco děje, protože přece sluneční paprsky každodenně dopadají k Zemi. Co, má význam pro to, co ze Země vystupuje a co je v souvislosti s životem člověka? A že se to opět různě konfiguruje podle různých krajin Země? Domníváte se, že se o těchto věcech skutečně získá nějaké poznání dříve, nežli se lidé odhodlají přejít duchovně-duševním poznáním ke správné kosmologii? Jistě, bylo pokládáno za bláznovství (tímto způsobem to je bláznovství), když lidé říkali: S periodami slunečních skvrn souvisí sklon lidí k válkám. Ale existuje bod, kde dokonce toto již není čistým bláznovstvím, kde objevení se jistých patologických impulsů v temperamentech lidí dokonce souvisí s takovými kosmologickými jevy, jako jsou rytmicky se objevující sluneční skvrny. A když pak tato malá společnost, toto drobné panstvo (bacily, krysy) skutečně nesou to, co má kosmologickou souvislost, od jednoho člověka k druhému, pak je to jen něco sekundárního, co může být snadno dokázáno, co samozřejmě nachází velkou publicitu, - ale hlavní věcí to není. A především nepřijdeme té hlavní věci na kloub,

jestliže tu není vůle studovat skutečně i symptomy periferie.

Proto nevěřím, že lidé dostanou rozumnější názory o dějinách, dokud nebudou provádět dějinnou symptomatologii s pozadím nadsmyslového poznání, jak je tomu zapotřebí pro moderní lidstvo, ale musím říci: Lidé dospívají také v oblasti zdravotnictví, hygieny, lékařství k něčemu teprve tehdy, když budou v tomto oboru pěstovat kosmologickou, nikoli historickou, ale kosmologickou symptomatologii. Neboť to, co žije na Zemi jako nemoc, je nám posíláno z nebe. Jenže pak přirozeně nesmíme žít v předsudku, v němž žije moderní lidstvo. Moderní lidstvo si věc udělalo velmi pohodlnou - že bůh žije všude... Ano, dobře, jenže pak není s to, toto moderní lidstvo, tím, že uznává boha v dějinách, vysvětlit též všechny možné obráceně působící a škodlivé pochody v dějinách. A když se dostaví taková léta, jako jsou poslední čtyři, pak se stanou tyto dějiny s jednotným bohem, skutečně velmi, velmi ožehavými. Neboť pak... ano, pak dostává tento bůh dějin zvláštní popud k rozmnožení. Každý totiž hájí na svém písečku svého boha v dějinách, zlobí jím ty druhé. A což teprve kdyby se mělo přejít ke kosmologii a současně zůstat při pohodlném jednotném bohu: Pak posílá tento bůh nemoci! Ale dovedeme-li vystoupit k trojnosti: Bůh, Lucifer, Ahriman, známe-li tuto nadsmyslovou trojnost v nadsmyslovém světě za historickými pozorováními, za historickými symptomy, jestliže známe tuto trojnost vně v kosmickém vesmíru, pak nemáme zapotřebí odvolávat se na dobrého boha, když se řekne: Nemoc nám sesílá nebe tím, že spolupůsobí se Zemí... Tak jako já mohu listem papíru na simé půdě vyvolat vzestup simých par. Pravdou je možno pomoci teprve potom, když ve věku duše vědomé lidé pravdu uznají. Proto spočívá všechno nakonec přece jen na jednom: na hledání pravdy.